

ANKARA'DAKİ SOMALİLİ GÖÇMENLERİN SOSYAL SERMAYELERİ VE DERNEKLEŞME DENEYİMLERİ*

Rahime MERCAN SARI**

Öz: Türkiye'nin 2010 sonrasında Somali ile hız ve derinlik kazanan ilişkileri iki ülke arasında temasların artmasına, göç ve göçmen ağlarının oluşmasına ve Türkiye'ye yoğun Somalili göçünün başlamasına etki etmiştir. Bu çalışmanın amacı, Somalili göçmenlerin Türkiye'de oluşturduğu dayanışma ağlarını, sosyal sermayelerini ve dernekleşme faaliyetlerini belirlemek ve bunların göç süreci ve sonrası yaşama etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmanın katılımcı grubu; en az 1 yıldır Ankara'da ikamet eden, 18 yaş üzeri, amaçlı ve kartopu örnekleme tekniği ile belirlenmiş 16 Somalili göçmenden (9'u kadın, 7'si erkek) oluşmaktadır. Araştırma verileri, nitel araştırma yöntemi ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmış ve betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; Somalili göçmenlerin dernekleşme faaliyetlerinde Somali toplum yapısındaki klan/kabile sisteminin etkisinin olduğu, göç süreci ve sonrasında dernekleşme faaliyetlerinin yetersiz kaldığı ve Somalililerde daha çok informal dayanışmanın öne çıktığı ifade edilebilir.

Anahtar kelimeler: Göç, göçmen, sosyal sermaye, dernek, Somali, Ankara'daki Somalililer.

Social Capital and Association Experiences of Somali Immigrants in Ankara

Abstract: After 2010, the relations between Turkey and Somalia, gained speed and depth contributing to the growth of contacts between the two countries, the formation of migration and migration networks, and the start of intensive Somali migration to Turkey. The aim of this study is to identify the solidarity networks, social capital and association activities of Somali migrants in Turkey and to reveal their effects on the migration process and post-migration life. The research participants are 16 Somali migrants (9 women and 7 men) who have lived in Ankara for at least one year, are over 18 years old, and were identified through

* Atıf Bilgisi / Citation: Mercan Sarı, R. (2024). Ankara'daki Somalili Göçmenlerin Sosyal Sermayeleri ve Dernekleşme Deneyimleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 45-66.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 21.03.2024 - 10.05.2024

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

Açıklama / Explanation: Bu makale, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Prof.Dr. Cahit GELEKÇİ danışmanlığında yürütülen doktora tezi kapsamında elde edilen verilerden üretilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan veriler için Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonu'nun 11.10.2022 tarih ve E-35853172-300-00002458324 sayılı kararı ile etik kurul izni alınmıştır.

** Sosyolog, T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı, Ankara, Türkiye. E-Posta: rahime06rm@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0262-8478.

purposive and snowball sampling. The research data were collected by qualitative research method and structured interview method and analyzed by the description analysis method. The findings indicate that the clan/tribal system in the Somali social structure influences the associational activities of Somali migrants, that associational activities during and after the migration process were insufficient, and that informal solidarity was stronger among Somalis.

Keywords: Migration, immigrant, social capital, association, Somalia, Somalis in Ankara.

Giriş

Göç ve göçmenler konusu gerek Türkiye’de gerekse tüm dünyada popülerliğini ve önemini korumakta ve önemli bir sosyal problem olarak değerlendirilmektedir. İnsanların salt bir yerden başka bir yere hareket etmesine karşılık gelecek şekilde basit bir yer değiştirme işlemine indirgenemeyecek kadar büyük etkileri olan göç, süreç ve sonuçları bakımından bireysel, ulusal ve küresel etkileri olan bir olgudur. Göçmenlerin özellikle küreselleşmenin etkisiyle ulusötesi ağlar ve ilişkiler geliştiriyor olması, göçü alan ve veren ülke sınırlarını aşarak küresel sonuçlara zemin hazırlamaktadır. Özellikle sosyal ağlar sayesinde insanlar, geçmişe nazaran çok daha rahat ve kolay bir şekilde göç edebilmekte ve olası entegrasyon sorunlarını en az düzeyde yaşayarak kaynak ülkeleri ile olan bağlarını da devam ettirebilmektedir. Bu kapsamda göçmenler için göçmen ağları, önemli bir anahtar işlevi görmektedir.

Ağ oluşturma süreci hem göçmenleri birbirine hem de göçmen olmayanları göçmenlere bağlayan bir ilişki sistemi olarak tarif edilebilir (Boyd, 1989). Bu göçmen ağları sayesinde kurulan ilişkiler, insanların göç kararları üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler doğurmaktadır. Nitekim göçmenlerin hedef ülkeye göç kararı alma sürecinden göç hareketini gerçekleştirme ve kendinden sonra da göçmen akışının sağlanmasına kadar birçok konuda göçmenleri yönlendirme özelliği taşımaktadır. Bu ağlar sayesinde hedef ülkede yaşanabilecek yabancılaşma hissi en aza indirgenerek bu toplumun özellikleri hakkında göçmenlere daha fazla ve hızlı bilgi sahibi olabilme imkânı sağlanmaktadır. Göçmenlerin sosyal ağları ve dernek, topluluk, vakıf gibi oluşturdukları birlik ve bütünlük yapıları, göçmenler için bir nevi sosyal sermaye olarak değerlendirilmekte ve göç sonrası yaşamı kolaylaştırıcı etkiye sahip olmaktadır.

Göç, Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum

Uluslararası göç olgusu; farklı ülke, kültür, dil ve dini özelliklere sahip insanları çeşitli sebeplerle karşı karşıya getiren, onların bir arada yaşamasına ve etkileşimde olmasına imkân sunan önemli bir toplumsal değişme faktörü olarak tarif edilebilmektedir (Karpat, 2013, s. 71). Önceki kuramcılar (Amin, 2003; Frank ve Gills, 2003; Wallerstein, 2004; Piore, 1979; Borjas, 1989; Sjaastad, 1962; Todaro, 1969; Stark ve Bloom, 1985) daha çok uluslararası göç hareketlerini

yalnızca hedef veya kaynak ülke bağlamında ve daha çok ekonomik boyutları ile incelerken Massey, Arango, Hugo, Kouaouci, Pellegrino ve Taylor (1993) ile Faist (2003) gibi kuramcılar göçü ülkeler ve toplumlar bağlamında makro ve mikro boyutta incelemiş ve bu çok boyutlu göç hareketini ulusötesi göç olarak tanımlamıştır. Ulusötesi göç; göçmenin hedef ve kaynak ülkesi ile sosyokültürel ve ekonomik ilişkilerini, temaslarını ve etkileşimlerini sürdürmesini, ağları, grupları ve örgütleri kapsamaktadır (Faist, 2010, ss. 9-16).

Ulusötesi göçün önemli yapı taşlarından biri, göçmen ağlarıdır. Göçmen ağları; yeni ve eski göçmenler arasında bir köprü sağlamakta; yeni göç eden kişilerin kendinden önceki göçmenlerin tecrübelerinden faydalandığı, kendisinin de sonra gelecek olan göçmenlere bilgi ve tecrübelerini aktardığı bir ilişki zincirini ifade etmektedir (Massey vd., 1993, ss. 448-450). Göçmen ağları, yeni varış yerinde göçmenler arasında hem dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma sağlamakta hem de bölünme ve çatışma için bir temel oluşturmaktadır. Göçmen ağlarının göçmenlere yeni bir iş bulma ve barınma ihtiyacını karşılama kolaylığı sağlayan ekonomik ve sosyal sermaye olması yanında göçmenlerin bu ağların dışına çıkıp ev sahibi toplumla etkileşime girme imkânını kısıtlaması ve göçmen gruplar arasında suüstimallerin olması gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Tilly, 1990, ss. 90-92). Bununla ilgili *Social Capital* çalışmasında Portes (1998, ss. 15-18) sosyal sermayenin 4 olumsuz sonucundan bahsetmiştir. Bunlar: (1) gruba dışarıdan gelenlerin engellenmesi, (2) grupta yer alan kişilerin ticari gelişimini engelleyici taleplerin olması, (3) gruptakilerin bireysel özgürlüklerinin kısıtlanması veya kontrolü ve (4) gruptakileri ortak sıkıntılarda birleştirip ev sahibi topluma muhalefette tutarak gruptakileri aşağıya doğru eşitlemeye çalışmasıdır. Bu kapsamda sosyal sermaye kavramı sadece göçü doğrusal olarak artıran bir faktör olarak ele alınmamalıdır.

Sosyal sermaye kavramı hem insan ilişkilerinin niteliğini anlamak üzere hem de ekonomik yönüyle ele alınmaktadır. Ekonomik anlamıyla sermaye; anında veya doğrudan paraya çevrilebilen ve mülkiyet hakları biçiminde kurumsallaşan meta olarak tanımlanırken toplumsal anlamıyla toplumsal bir ilişki biçimi olarak ağları, karşılıklılığı, güveni ve birliktelikleri kapsayıcı şekilde tanımlanmaktadır (Bourdieu, 1986, ss. 241, 247). Göçmenlerin kaynak ülkelerinin yapısal ve kültürel özellikleri, onların göç sonrası yaşamdaki dayanışma ve gündelik pratikleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu kapsamda göçmenlerin sosyal sermaye olarak kullandıkları ağlar da değişkenlik göstermektedir. Durkheim, toplumları bir arada tutan ve onların birlikteliklerini sürdürmede etkili olan birtakım ortak değer ve menfaatleri ele aldığı *Toplumsal İşbölümü* çalışmasında (1984) toplumsal dayanışma biçimlerinden bahsetmekte ve toplumsal dayanışma biçimlerini formellik ve informellik çerçevesinde ele almaktadır. Aile, akrabalık, hemşerilik gibi daha çok kan bağı ve duygusal ilişkilerin ön planda olduğu mekanik dayanışma gösteren toplumlarda göç sonrası yardımlaşma ve dayanışma

biçimleri de informal biçimde gerçekleştirilmektedir. Organik dayanışma ise daha çok modern toplumlarda ve iş bölümüne dayalı ortak duygu, bağ ve ilişkilerden ziyade ortak çıkarlar etrafında birleşilen dernek, vakıf vb. formel birlikteliklerde görülmektedir (Durkheim, 1984). Toplumdaki formel sosyal sermaye ve dayanışma biçimlerinden bahsedildiğinde öncelikle sivil toplum kuruluşları akla gelmektedir. Tocqueville (1962, ss. 46-47) sivil toplumu ve bu doğrultuda dernekleri, çoğunluk baskısı karşısında güvence olarak toplanan veya dini, ticari, siyasi ve sosyal amaçlar doğrultusunda birleşen güç olarak görmektedir. Habermas (2003, s. 52) ise sivil toplumu kamusal alanla ilişkilendirmekte ve insanların resmi alan dışında bir araya gelerek gruplar oluşturduğu, devlet ve ekonomi dışında gönüllü olarak bir araya geldikleri birlik ve yapılar olarak tanımlamaktadır. Önemli sosyal sermayelerden biri olan sivil toplum kuruluşları, bireylerin sorunları ve ortak amaçları etrafında birleşmelerine, konuyla ilgili farkındalık ve kamuoyu oluşturmalarına ve birbirlerine birçok konuda maddi ve manevi dayanışma ve yardımlaşma sağlamalarına imkân sunmaktadır. Özellikle göçmenlerin göç sonrası yaşamlarında sivil toplum kuruluşları, ev sahibi toplum içinde resmi bir yapılanmayı ve görünürlüğü artırmayı sağlamaktadır. Ancak elbette ki her toplumda sosyal sermaye biçimleri ve göçmen ağları farklı şekillerde oluşturulmakta ve sürdürülmektedir. Toplumların içinde bulunduğu koşullar ve toplum yapısı, toplumdaki ilişki biçimlerini de bu yönde şekillendirmektedir.

Literatürde Bourdieu, Coleman, Putnam, Woolcock ve Fukuyama, sosyal sermaye kavramını toplumsal bağlamında kullanan ve kuramsallaştıran kişiler olarak öne çıkmaktadır. Bourdieu (1986) ekonomik, kültürel, simgesel ve sosyal sermayeden bahsetmekte ve sosyal sermayeyi kişisel sermayeden ziyade insanlarca paylaşılan, bireyin sosyal ağlar içindeki konumundan kaynaklanan ve hedeflerine ulaşmak için bir yatırım stratejisi olarak değerlendirilebilen bir kavram olarak ele almaktadır. Coleman (1990) insanların arasındaki sosyal ilişkilerin aktörler arasında yükümlülükler ve beklentiler doğurduğunu ve bu yükümlülüklerin karşılıklı bir birlikteliği tesis etmeye yardımcı olduğunu, bilgi kaynaklarına erişimi kolaylaştırdığını ve insan davranışlarının düzenlenmesini sağlayarak sosyal sermayeyi var ettiğini ileri sürmektedir. Putnam (1993) Bourdieu ve Coleman'ın sosyal sermayeyi bireylerin harekete geçirebileceği sosyal ağlara gömülü bir fenomen olarak ele almalarının aksine sosyal ağlara katılımdan gelişen güven ve paylaşılan normların neticesinde kolektif eylemi var eden makro ölçekli bir fenomen olarak değerlendirmektedir. Sosyal ağların sosyal sermayeye kaynaklık etmesi bakımından Putnam, sosyal sermayeyi bağlayıcı ve köprü kuran sermaye olarak gruplandırmıştır. Woolcock ise bağlayıcı ve köprü kuran sosyal sermaye türlerine bağlantı kuran sosyal sermaye kavramsallaştırmasını eklemiş ve sosyal sermayeyi üç gruba ayırarak sınıflandırmıştır (Claridge, 2018, ss. 3-4; Woolcock, 2001, ss. 195-196). *Bağlayıcı sosyal sermaye* kavramı ile aile, akrabalık ve bağlı olunan etnik

topluluk içindeki güçlü bağlara atıfta bulunurken *köprü kuran sosyal sermaye* kavramı ile farklı özelliklere sahip topluluklar arasındaki zayıf bağlara ve bunlar arasında köprü kurulmasına atıfta bulunmakta; *bağlantı kuran sosyal sermaye* kavramı ile ise de devlet veya kamu görevlileri ile kurulan dikey ve eşitsiz ilişkilere atıf yapmaktadır (Ager, Strang ve Abebe, 2005, s. 163; Putnam, 2007, s. 143; Woolcock, 1998 ve 2001). Fukuyama (2000, s. 3) sosyal sermaye kavramını insanların karşılıklı güven ve değerler çerçevesinde birleşmesi ile oluşturdukları organizasyonlar çerçevesinde ele almaktadır ve sosyal sermayeyi iki veya daha fazla birey arasındaki iş birliğini teşvik eden somutlaştırılmış gayri resmi norm olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede sosyal sermayeyi tarihsel ve toplumsal alışkanlıklar, gelenek veya din gibi kültürel mekanizmalar aracılığıyla oluşturulan ve aktarılan bir ağ olarak değerlendirdiği için diğer beşerî sermaye türlerinden ayrı bir biçimde ele almaktadır. Şüphesiz ki önemli bir sosyal sermaye stoğu olan bir toplumda hayat daha kolaydır. Böyle bir toplumda sosyal güven, toplumsal koordinasyon, iletişim ve iş birliği daha güçlü olacaktır. Bu çalışmanın kapsamı itibarıyla incelenecek olan Somali'deki toplum yapısının klan sistemi özelliği gösteriyor olması, toplumdaki ilişkilerin ve dayanışma biçimlerinin de bu doğrultuda oluşması ve sürdürülmesinde etkili olmuştur. Somali toplumunda öne çıkan, mekanik dayanışma biçimi olarak değerlendirilebilen ve bir sosyal sermaye özelliği gösteren klan sisteminin insanların göç sonrası yaşamlarında dernekleşme/sivil toplum örgütlenme faaliyetlerine nasıl bir etkisi olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada Somali'deki klan yapısından bahsetmek yerinde olacaktır.

Somali'nin Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapısı

Afrika kıtasının doğusunda Afrika boynuzu olarak tanımlanan bölgede yer alan Somali, İngiltere ve İtalya'dan 1960 yılında bağımsızlığını ilan ederek ayrılmıştır. Somali'de parçalanmış bir toplum yapısı hâkimdir ve bağımsızlık öncesinde ve sonrasında onlarca yıldır süren iç savaş ve çatışmalar nedeniyle hâlâ tam olarak kontrolü elinde bulunduran bir yönetimin tesis edilememiş olması, ülkenin siyasi ve sosyal olarak güvensiz, ekonomik olarak ise fakir bir ülke olmasına neden olmuştur. Ülkede resmi otoritenin olmayışı, yolsuzluk ve işsizlik sorununa sebep olmakta ve bu da ülkede eşitsiz bir güç dağılımının oluşması ve halkın büyük bir çoğunluğunun yoksulluk sınırının altında yaşaması ile neticelenmiştir (Webersik, Hansen ve Egal, 2018, ss. 7-13). Somali'de devam eden siyasi çatışmalar, uzun süren kuraklık, gıda ve su güvenliğinin olmaması ve yoksulluk gibi problemlerin tümü, Somalililerin hem ülke içinde hem de başta çevre ülkeler olmak üzere tüm dünyaya zorunlu sebeplerle göç etmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda Somali; kaynak, hedef, transit ve geri dönüş ülkesi olması sebebiyle önemli göç merkezlerinden biri olarak görülmektedir (IHD, 2021). Somali'deki söz konusu istikrarsız durum insanların güvenlik, eğitim, sağlık ve daha iyi yaşam taleplerini farklı ülkelere karşılamak için göç etmesinde önemli

bir itici güç olmaktadır. Somalililerin farklı ülkelere göç etmesinde ve bu ülkelerde yaşamlarını sürdürmesinde kişisel ve sosyal ilişkileri ve sermayeleri öne çıkmaktadır. Bu sermayeler, bazı toplumlarda ortak bir düşünce sistemi etrafında kurulumla bazıları akrabalık veya hemşerilik bağı üzerine kurulmaktadır. Somali toplum yapısı düşünüldüğünde göç, daha çok hem siyasi hem sosyal yapı klan sistemi üzerine inşa edilmiş ve klan sistemi, toplumdaki güç dağılımının oluşmasında ve sürdürülmesinde belirleyici olmuştur.

Somali, çok ırklı ve etnisiteli diğer Sahra altı Afrika toplumlarından homojen olması yönüyle ayrılmakla birlikte Somali toplumunda klan sistemi olarak adlandırılan aşiret yapısı söz konusudur. Somali toplumu Darood, Hawiye, Dir, Isaaq, Hawiye, Rahanwein ve Diğil olarak bilinen altı büyük geniş aile ve ilişki topluluklarına ayrılmıştır. Bu klan yapısı ortak köklere sahip, ülke içinde farklı coğrafyalara yerleşmiş, kişinin soykütüğüne ait bilgileri içeren bir nevi kimlik referansı olan ilişkiler ağı olarak tarif edilmektedir (Ssereo, 2003, s. 25). Somali'deki klan sistemini 4,5 kabile olarak sınıflandıran başka bir görüş daha hâkimdir. Bu görüşe göre 4 büyük kabile Hawiye, Darood, Dir ve Rahanwein'dir ve bu büyük klanlar dışında kalanlar ise yarım (0,5) klan olarak adlandırılmaktadır (MFA, 2022). Somali'deki mevcut klan sisteminde bölgesel yerleşmeler de öne çıktığı için bu paylaşılan bir coğrafi aidiyetten ziyade ortak soya bağlılıktır. Klan sistemi, farklı bir etnik grup olarak değil aile/aşiret ilişkileri olarak değerlendirilmelidir. Zira Somali nüfusunun %90'ı Somali etnisitesine aittir ve bu sebeple homojen bir toplum yapısı söz konusudur (Lewis, 1999, s. 4). Somali toplumunda klanlar hem sosyal hem politik bir örgütlenmeye karşılık gelmektedir ve her klanın kendi lideri ve yaşlı bir gruptan oluşan konseyi bulunmaktadır. Toprağın ortak mülkiyet olduğu geleneksel klan sisteminde yönetim; güçten, dinden ve klandan alınmaktayken modernleşme sonrasında güç ve yönetim anlayışı değişerek ulusal yargı ve kanunlar öne çıkmış ancak bu süreçte klanların ileri gelenlerinin sosyal ve kültürel statüleri korunmaya çalışılmıştır. Bir klana bağlı olmak, güvenlik içinde olmak ve karşılaşılacak çatışmalarda güvenliğin sağlanmasını ifade etmektedir (Ssereo, 2003, s. 26). Aynı zamanda klanlar, bir güç ve statü göstergesi olarak değerlendirildiği için toplumsal konum elde etmede klanların sağladığı imkânlar öne çıkmaktadır. Çünkü eğer bir kişi herhangi bir klana üye değilse aynı zamanda Somali toplumunun da bir üyesi sayılmamaktadır (Besteman, 1993, s. 567). Klanlar, Somali toplumunda ekonomik ve siyasi üstünlüklere sahiptir ve özellikle 1991 yılı sonrasında devlet kurumlarındaki siyasi çöküşler klanların daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bunun yanında bir yandan politik anlamda görece toplumsal düzenin sağlanmasına aracılık ederken diğer yandan toplumsal çatışmaların kaynağını oluşturmuştur. Klanların bireyler üzerinde etkili bir güç olmasında güvenlik öne çıkmaktadır çünkü klanların bireyleri maddi ve manevi olarak koruma altına alması söz konusudur ve bu konuda sorumlulukları da bulunmaktadır (SEM, 2017, ss. 28-30). Bu kapsamda Somali toplumunda bir

klana dâhil olmak ve bunu sürdürmek kişinin en temelde kimlik ve aidiyet duygusunu ve güvenlik durumunu etkilemektedir.

Yöntem

Somalili göçmenlerin Somali'de olduğu gibi Türkiye'deki yaşamlarında da klan yapısının izlerini taşıyıp taşımadıkları ve bu durumun dernekleşme deneyimleri üzerindeki etkisi, sosyal sermaye bağlamında sosyolojik olarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Somalililerin sosyal dayanışma ağları nelerdir?
2. Türkiye'deki Somalililerin örgütlenme/dernekleşme faaliyetleri mevcut mu, varsa bunlar nelerdir?
3. Dernekleşme/sivil toplum örgütlenmelerinin göç sürecine ve sonrasında yaşama bir katkısı oldu mu, bu katkılar nelerdir?
4. Göç sonrası yaşamda Somalililerle iletişimde derneklerin faaliyetleri nelerdir?

Mevcut çalışmada özellikle son 2011 ve sonrasında uluslararası iş ve iş birlikleri sayesinde yapılan açılımlar neticesinde Türkiye'ye göç etmeye başlayan ve 2020 sonrasında yoğunluğu artan Somalili göçmenlerin Ankara'da yer alan sosyal ağ ve dayanışma yapıları ile dernekleşme faaliyetlerini sosyal sermaye çerçevesinde Somalililerin gözünden anlamak ve gerçekçi bir tavırla ortaya koymak amaçlandığı için çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Saha çalışması deseninde veriler, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak birinci elden gözlemler ve görüşmelerle toplanmıştır. Araştırma alanı, Somalili göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı illerden biri olan Ankara'dır. Araştırmanın katılımcı grubu ise en az 1 yıldır Ankara'da/Türkiye'de ikamet eden 18 yaş üzeri Somalili göçmenler olarak belirlendiği için olasılıklı olmayan örnekleme tekniklerinden amaçlı ve kartopu örnekleme teknikleri ile katılımcılar belirlenmiştir. Çalışma kapsamında 9'u kadın 7'si erkek 16 katılımcı ile görüşülmüştür. Alan araştırması Ocak- Haziran 2023 aralığında gerçekleştirilen bu çalışmada elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Çalışma kapsamında ulaşılan ve çalışmaya dâhil edilen katılımcılar, 24 ile 60 yaş aralığındadır ve 6'sı bekâr, 10'u evlidir. Eğitim düzeyleri en düşüğü ortaokul (2) düzeyinde olmak üzere lise (3 kişi), ön lisans (1), lisans (5), yüksek lisans (4) ve doktora (1) mezunudur. Kaynak ülke olarak 11'i Somali'den, 3'ü Suudi Arabistan'dan, 1'i Etiyopya'dan ve 1'i de Hindistan'dan Türkiye'ye eğitim, ekonomi, sağlık, turizm vb. sebeplerle göç etmiştir. Dernek üyeliği konusunda katılımcıların büyük çoğunluğunun (10) Türkiye'de bir derneğe üyeliğinin bulunduğu görülürken; ait oldukları klan/kabile bilgileri incelendiğinde ise 6'sının Hawiye kabilesine, 8'inin Darood kabilesine ve 2'sinin Rahvain

kabilesine üye olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın etik kuralları gereği erkek katılımcılar E1, E2.. şeklinde; kadın katılımcılar ise K1, K2.. şeklinde kodlanarak kimlik bilgilerinin açığa çıkması önlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, araştırma problemleri bağlamında dört tema altında ele alınarak yorumlanmıştır. Bu temalar; sivil toplum örgütlenmesi durumu, sivil toplum örgütlenmesinin göç kararı ve sürecine etkisi, sivil toplum örgütlenmesi olarak derneklere bakış açıları ve göç sonrası Somalililerin birbirleriyle iletişiminde sosyal bir sermaye olarak sivil toplum örgütlenmesinin etkisidir.

Sivil Toplum Örgütlenmesi Durumları/Dernekleşme Faaliyetleri

Katılımcıların Türkiye’de bulunan Somalililere ait dayanışma/hemşeri derneklerine veya farklı bir derneğe üye olma durumları sorgulandığında; erkek katılımcıların tamamının Somali dayanışma derneklerinden herhangi birine üye olduğu, kadın katılımcıların ise yalnızca üçünün bir derneğe üye olduğu belirlenmiştir. Aktif dernek üyeliği bulunan üç kadın katılımcıdan biri olan K3, lisans eğitimi sırasında *Somali Öğrenci Derneği*’ne üye olduğunu fakat bir faaliyet yapılmadığı için üyelikten ayrıldığını ifade ederken şu anda yalnızca *Türk Kızılayı* derneğinin aktif üyesi olduğunu belirtmiştir. K4 ve K8 ise yalnızca Somalilerin oluşturduğu dayanışma derneklerine üyedir ve üyeliklerinde kendileri yardım almasalar da başkalarına yardım etme amaçları bulunduğunu ifade etmişlerdir. Diğer 6 kadın katılımcının ise dernek üyeliği yoktur ve genel olarak kadın katılımcılar, dernek üyeliği konusunda erkek katılımcıların gerisindedir. Bu durum daha çok kadınların hane içinde vakit geçirmelerinden, derneklerle temaslarının bulunmamasından ve dernekleşme faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır. Erkek katılımcılarda ise bu durum, tam tersidir. Erkek katılımcıların tamamının (7’sinin) Türklerin veya Somalililerin oluşturduğu Somali dostluk/dayanışma derneklerine üyeliği bulunmaktadır. Hatta E3 ve E4, mevcut Somali derneklerinin kuruluşunda ve yönetiminde aktif olarak görev aldığını ifade etmiştir.

Türkiye’de eğitimimi bitirdikten sonra işte bu derneği kurmak için çalışmalara başladık. Bu Somali Milleti Dayanışma Derneği 2022’de kuruldu bir de Somali Topluluğu Derneği vardı, önce Somali Topluluğu’nu kurduk 2020’de. Ben her iki derneğe de üyeyim.

(E4, 35 yaş, Doktora)

Erkek katılımcılardan yalnızca E5, Türklerin oluşturduğu Somali dayanışma derneğine üye olduğunu ifade ederken genel olarak diğer erkek katılımcılar, Somalililerin kendi oluşturduğu derneklerden birine üye olduklarını ifade etmişlerdir.

Ben Türk-Somali Dostluk Derneği’ne üyeyim. Burası daha çok Türklerin olduğu bir yer burda hem siyasi insanlarla da görüşüyoruz hem de Somali’ye yardım filan toplanıyor, öyle bir yer.

(E5, 27 yaş, Lisans)

Sivil toplum örgütlenmesi ve dernekleşme faaliyetlerinin artması, ülkelerin toplumsal gelişmişlik ve demokratikleşme süreçlerinde önemli göstergelerden biri olarak değerlendirilmektedir (Karakaya, 2022, s. 338). Dernek üyeliği noktasında cinsiyet temelli farklılıklar, Türkiye’de olduğu gibi (YADA, 2015, s. 46) Somali toplumunda da öne çıkmaktadır. Kadın katılımcıların 3’te 1’i dernek üyesi iken erkek katılımcılarda bu oran %100’dür. Katılımcılarda dernekleşme oranının yüksek olması, ataerkil toplum yapısından kaynaklandığı gibi göç sürecinde erkeklerin göç kararı alma ve uygulama noktasında öne çıkmasından ve göç maliyetleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Sivil Toplum Örgütlenmesinin Göç Kararı ve Sürecine Etkisi

Katılımcılara göç kararlarında ve/veya göç sonrası yaşamlarında dernekleşmenin veya dernek üyeliğine sahip olmanın etkisi sorgulandığında; Türkiye’ye göç kararı almalarında daha çok eğitim, iş ve sağlık faktörlerinin etkili olduğu; göçe destek noktasında ise daha çok akrabalık ilişkilerinin ve Türk kamu kurumlarının etkili olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Yok, hayır bana bir yardımı olmadı derneklerin. Ama benim öğrenci bir tanıdığım bana ev tutmamda filan yardımcı oldu.

(E2, 33 yaş, Lise)

Lisans eğitimimiz için biz kız kardeşimle beraber geldik, ikimizde Türk Diyanet Vakfı bursu aldık, onlar bizi yönlendirdi. Biz geldiğimizde dernek bilmiyorduk Türkiye devletinden yardım aldık o zaman. Ama sonra Türkiye’de Somalililer artınca işte biz de bir yardımı olsun diye bu derneği kurduk. Türkiye’ye gelen veya gelmek isteyenler bize ulaşıyor bir şekilde, ne yapacaklarını öğrenmek istiyorlar. Bazıları gelmeden ücreti gönderiyor ona ev kiralyoruz bazıları geliyor kendi beğeniyor evi ona bu aşamalarda yardımcı oluyoruz.

(E3, 32 yaş, Lisans)

Hem kadın hem erkek katılımcılar, göç kararı almalarında veya göç sonrasındaki yaşamlarının kolaylaşmasında bir derneğe üye olmanın avantajını veya dezavantajını yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Dernek üyesi olma veya olmama durumunun derneklerden bilgi alma noktasında bir etkisinin olmadığı, bunda da dernekleşme faaliyetlerine göç sonrasında yönelmelerinin etkili olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca dernek kurulması veya yönetilmesinde aktif olarak görev alan kişilerin ise kendileri olmasa bile kendilerinden sonra geleceklere destek olma noktasında derneklerin faaliyetlerini artırmaya yönelik bir çabalarının olduğu tespit edilmiştir. Ancak akrabalık, kabilecilik/klan sisteminin ve arkadaşlık ilişkilerinin göç sonrası yaşamda derneklerden daha fazla kolaylaştırıcı etkiye sahip olduğu kadın ve erkek katılımcılarda desteklenmiştir.

Sosyal ağ ve sermaye kuramına göre göç sonrasında göçmenler arasındaki ilişkiler, göçlerin devamlılığı ve yeni ülkede göçmenlerin karşılaşılabilecekleri sorunların çözümü noktasında etkili olmaktadır. Bu göçlerin yerleşik hale gelmesinde ve kurumsallaşmasında göçmenlerin oluşturdukları dernekler öne çıkmaktadır. Ancak farklı kültürel özelliklere sahip toplumlarda insanları bir arada tutan değerler ve inançlar farklı olduğu için göçmenlerin göç sonrasında birbirleriyle iletişim kurmalarında ve göçmen ağları oluşturmalarında da farklılık olmaktadır. Somalililerin derneklerden ziyade aile ve akrabalık ilişkilerini ön plana çıkarması, onların göç sonrasında formel olarak dernekleşme faaliyetlerinin değil informal olarak sosyal ilişkilerinin güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Bartram vd., 2017, s. 205).

Sivil Toplum Örgütlenmesine Yönelik Bakış Açıları: Kabile = Sigorta

Katılımcılara sivil toplum örgütlenmesi veya sosyal dayanışma ağı olarak neleri kullandıkları sorulduğunda genel olarak kabilecilik olarak adlandırdıkları klan sisteminden ve bunun etkisinden bahsetmişlerdir. Bu konu hakkındaki katılımcı görüşleri şu şekildedir:

Somali'de dernek yok ama herkesin bir kabilesi vardır, Hawiye, Darood, Dirr/Isak ve Rahvain kabileleri öne çıkar, tabi benim de kabilem var. Herkes kabilesindekileri genel olarak bilir. Ben Türkiye'ye gelince öğrendim dernek nedir ve sonra yardım etmek için üye oldum Kızılay'a.

(K3, 24 yaş, Yüksek lisans)

Bizim Somali'de kabilecilik anlayışı var, aşiret gibi bir şey. Genel olarak en belirgin fark kabileler arasında lehçe- şive farkı var. Kabileler arasında evlilikler oluyor benimle eşimin kabilesi farklı aslında bu bizim için sorun olmadı; ama bunu sorun yapanlar var tabi.

(K6, 29 yaş, Yüksek lisans)

Somalililerde kabileler var. Kabile demek Somali sigortası gibi. Sana bir şey olursa kabile para topluyor o ödüyor, bir sorun olursa kabilendekiler çözüyor. Kabile=Somali sigortası.

(K2, 26 yaş, Lise)

Kabile olarak bizim Somali kabilelileri 5 kabile yani 4.5 diyolar, 4 buçuk kabile. 4 kabile büyük olanlar buçuk dediğimiz azınlık olan insanlardan oluşuyor. Bu azınlık kabile içinde suçlular, görüntüsü sorunlu olanlar, maddi olarak veya politik olarak düşük grupta olanlar var, hatta bizim babalarımız bunlara çok gülüyorlar. Benim kabilem 4 büyük kabileden biri. 4 kabile Hawiye, Darood, Dirr ve Rahvain kabilesidir. Herkes bir kabilenin üyesidir. Kabileler eskiden Somali'de devletin olmadığı zamandan kalma. Türkiye'de bir şey olursa SGK/STK var ama bizim orda bir sorunum varsa amcam, dedem var yani kabilem var. Bizim için koruyucu bir şey, birbirimize destek olmak için var gibi kabile, sigorta gibi.

(E3, 32 yaş, Lisans mezunu)

Her bireyin içinde bulunduğu sosyal ağlar ve bu ağları aracılığıyla yaşamını kolaylaştırmasına yarayan sosyal sermayesi mevcuttur. Somalililerde klan sistemine dayanan bu sosyal sermaye anlayışı, onların aile, akrabalık, komşuluk gibi bağlarla dinsel, kültürel, siyasal bir düğüm içinde olmasında etkili olmuş; katılımcılar da bu sosyal sermayelerini sosyal sigorta olarak değerlendirmiştir (Bartram vd., 2017, s. 206). Bu durum, Somalili göçmenler arasında daha çok Durkheim'in (1984) mekanik dayanışma olarak ifade ettiği informel dayanışma biçiminin öne çıktığını göstermektedir.

Katılımcıların bir kısmı, kabile sisteminin kendileri için sigorta veya dayanışma ağı olduğunu ifade etmesine rağmen bazı katılımcılar, bunun tam tersi ifadelerde bulunmuşlar ve klan sisteminin olumsuz-ayrıştırıcı yönlerine değinmişlerdir:

Türkiye'de de Somali'deki gibi kabilecilik dernek işlerine de yansdı. Herkesin Somali'de kabilesi var. Herkes kendi kabilesinden adam derneğin başına geçsin istedi, öyle olunca dernek işi bozuldu. Somali'de 21 sene Darood hükümeti alıyordu sonra 91 senesi sonrasında onu düşürdüler ve iç savaş çıktı; şimdi herkes kendi kabilesinin başa gelmesini istiyor. Kabilecilik baskın olduğu için herkes kendi kabilesinden adamlarla daha çok görüşür. Ama Somalililer hep birbirini tanırlar hepsi akraba sayılır.

(E2, 33 yaş, Lise)

Kabileler var bizim orda. Kabilelerde sıkıntı olduğu için kabile sistemini gençler yıkmaya çalışıyor. Ama biz kabile konusundan kurtulmak istiyoruz. Yine de herkesin kendi kabilesine bir duygusu ve bağlılığı var.

(E5, 27 yaş, Lisans)

Bizim Somalililerin dernekleşmesi çok zayıf. Bizde aşiret/kabile kültürü var. Genelde herkesin bir sorunu olduğunda önce kendi akrabasına, kabilesine gider. O konuda çok hassasız, biz de hemşericilik kabilecilik olarak anlaşılır, bu konuda kimse açıkça konuşmaz. Bizde iyi bir şey de yapsan kötü bir şey de yapsan hemen kabilecilik yapıyorsun diye düşünüyorlar. "Biz ondan kaçtık sen Türkiye'ye de mi bunu getirdin?" diye söyleniyorlar. Aslında biz Somaliler Türkiye'de birleşince ayrışıyoruz aramıza kabilecilik giriyor.

(E6, 31 yaş, Yüksek lisans)

Görüldüğü üzere Somalililer arasında kabilecilik/klan sisteminin olması hem birleştirici hem ayrıştırıcı güç olarak değerlendirilmekte; kabile/klan sistemini kimi katılımcılar göçü kolaylaştırıcı bir faktör olarak görürken kimileri göç sonrası dayanışmayı azaltıcı faktör olarak görmektedir. Portes'in (1998, ss. 15-18) de belirttiği gibi sosyal ağlar göç sürecinde her zaman olumlu bir faktör olarak değerlendirilmez, birtakım olumsuz sonuçları da içermektedir. Somalililer arasında özellikle herkesin kendi kabilesinden birinin yönetici olmasını istemesi, kabile kurallarına göre hareket edilmek zorunda olması gibi faktörler, bazı

Somalililerin sosyal ağ ve sermaye olarak gördüğü kabile/klan anlayışından uzaklaşmasına sebep olmaktadır.

Göç Sonrası Somalililerle İletişimde Sosyal Bir Sermaye Olarak Sivil Toplum Örgütlenmesinin Etkisi

Göç sonrasında Somalililerin birbirleriyle iletişim kurma ve dayanışma sağlamada kadın katılımcıların çoğunlukla telefon/sosyal medya aracılığıyla iletişim kurduğu ve Somalililerle yüz yüze iletişimlerinin erkeklere nazaran azaldığı tespit edilmiştir.

Benim Türkiye’de çok Somalililerle iletişimim olmuyor, sadece yan apartmanda Somalili bir arkadaşım var o bize geldikten sonra çok yardım etti, o burda okumuş daha önce öğrenciymiş. Onun dışında tabi burada çok Somalili tanıyorum burda yaşadıklarını biliyorum ama onlarla telefonda Whatsap’tan Facebook’tan filan konuşuyoruz.

(K1, 27 yaş, Ön lisans)

Ben çalışıyorum ve bir Türk’le evlendim onun için birkaç tane görüştüğüm Somalili arkadaşım dışında artık çok Somalili ile görüşmüyorum. Akrabalarım da var Türkiye’de ama onlarla genel olarak telefonda görüşüyoruz artık çoğunluk iş yerindekilerden dolayı çevrem Türk oldu.

(K3, 24 yaş, Yüksek lisans)

Erkek katılımcılar ise Somalililerle göç öncesinde olduğu gibi göç sonrasında da iletişimlerini devam ettirmiş, dernek veya telefon ve sosyal medya aracılığıyla yüz yüze ve çevrim içi olarak ilişkilerini ve dayanışmalarını sürdürdüklerini ifade etmişlerdir.

Ben dernekte yöneticilik yaptığım için benim çevrem hep Somalililer. Onların gelmeden önce ve sonrası resmi işlemlerinde veya ev kurma işlerinde yardımcı oluyoruz. Ben birine yardım ederken derneğe üye veya değil veya benim kabileden ya da değil diye yardım etme yapmıyorum hepimiz Somaliliyiz, kimin yardıma ihtiyacı varsa elimizden geleni yapıyoruz. Tabi bunun için hizmet bedeli de alıyoruz sonuçta bazı işlemler ücretli oluyor.

(E3, 32 yaş, Lisans)

Ben Türkiye’de 5 sene kaldığım için artık buradaki birçok şeyi biliyorum Somalililer arasında çok fazla tanınıyorum. Benden iki gün haber almasalar mesela hemen her yerden beni aramaya ulaşmaya çalışırlar. Ben burada Somalililer için bir haber kaynağı gibiyim. Sosyal medya kanallarım var onları yönetiyorum. Mesela iki ay Somali’ye gittim bütün Somalililer arar neredesin diye. Benim numaram her yerde yazar Somalililer bana kolaylıkla ulaşır, hep Somalililer önemli olduğumu da söylüyor. İşim Somalililerin Türkiye’de yaşamlarını kolaylaştırmak olduğu için hep çevrem Somalili.

(E4, 35 Yaş, Doktora)

Derneklerin göçmenleri bilgilendirme ve yönlendirme konusunda yetersiz kaldığına ve pasif konumda olduğuna dair katılımcı görüşleri bulunmaktadır. Dernekleşmenin artırılabilmesi ve göç sonrasında dayanışmanın daha kurumsal olarak sağlanabilmesi için hem derneklerin faaliyetlerini artırmaya yönelik bir vizyon geliştirmesi hem de göçmenler arasında dernekleşmeyi teşvik edici faaliyetler planlaması gerekmektedir. Bu durumla ilgili katılımcı görüşleri şu şekildedir:

Türkiye'ye geldikten sonra insanlar kendi kabilesinden insanlara önce bir yakınlık hissediyor ama bu çok etkili değil. Bize şey diyorlar “Biz istiyoruz ki gurbet bizi eşitlesin.” Geldikten sonra biz nerde doğdun, hangi kabiledesin bunları bırakıp işte biz Somalili göçmeniz deyip ona bakmak istiyoruz, yani kabilemiz değil Somaliliğimiz öne çıksın istiyoruz. Dernekleşmenin de bu yönden hem Somalilileri bir arada tutma hem onlara bilgi aktarma noktasında bu kabileciliğin de etkisiyle sanırım bir anlamı olmuyor. Hem Türklerle Somalililerin hem sadece Somalililerin oluşturduğu derneklere hiçbir faaliyet yok. Mesela Türklerle ortak oluşturulan dernekte onlar sürekli Somali'ye yardım için kurban filan hep yardım topluyorlar. Mesela ben burda bir sorun yaşadım, ilgilenme, bilgilendirme yok. Ben bu kurban toplama işinin Somali'ye bir yardımı olduğunu kesinlikle düşünmüyorum. Yani koca ülkenin sorunu burdan gidecek bir kurbanla mı çözülecek, zaten Somali'de hayvancılık yapılıyor, ihtiyaç yok.

(E6, 31 yaş, Yüksek lisans)

Türkiye'ye gelen Somalililerin mutlaka bir tanıdıkları oluyor akrabası, kabilesinden biri, hemen onu arıyor onun yönlendirmesiyle geliyor veya geldikten sonra neler yapacağını öğreniyor. Biz arkadaşlarla bu derneği yardım etmek anlamında değil ama bir kurum gibi olması için kurduk. Mesela Göç İdaresi ile ilgili bir sorun olduğunda sorunumuzu çözsün ya da bizi bilgilendirsin diye kurduk; ama maalesef öyle bir faaliyeti olmadı.

(E6, 31 yaş, Yüksek lisans)

Dernek konusunda insanlar dernek üyeliği yapsa iyi olur aslında, sonradan gelenle önceden gelen birbirine destek olur yol gösterirdi, sonuçta Somali ve Türkiye farklı ülkeler. Buranın kültürünü anlatan bir dernek iyi olurdu aslında. Ben Somalililerin kurduğu Whatsapp gruplarını bilmiyorum bilsem katılırdım ve bu konuda sonradan gelenlere destek olmak isterdim.

(K3, 24 yaş, Yüksek lisans)

Görüldüğü üzere derneklerin ev sahibi toplumla ve göçmenler arasındaki ilişkileri sağlama, köprü kurma, bilgi akışı sağlama ve sorunlara çözüm bulma konusunda pasif kalması, Somalili göçmenlerin dernekleşme faaliyetlerinin geri planda kalmasına ve göç sonrası yaşamda sosyal sermaye olarak aile ve akrabalık ilişkilerini içeren informal dayanışma ağlarının kullanılmalarında ve bu ağların giderek güçlenmesinde etkili olmuştur. Göçmen ağlarının göç sürecine sağladığı önemli katkılar göz önünde bulundurulduğunda; göçmenlerin sosyal ağlarını

daha kurumsal hale getirip dernekleşmeyi artırması, önceden gelen göçmenlerle yeni gelen göçmenler arasında köprü kurulmasına, yeni gelen göçmenlerin göç ettikleri ülkeye entegrasyon sürecinin kolaylaşmasına ve toplumsal sorunları için hep birlikte hareket etmelerine katkı sağlayacaktır.

Sonuç ve Tartışma

Göç ve göçmenlik konusu, sebepleri ve sonuçları bakımından toplumda birçok alanı ve akademide de birçok disiplini aynı anda etkilemektedir. Göçmenlerin çeşitli sebeplerle yer değiştirmesi veya değiştirmek zorunda kalması hem göçmen bireyin baş etmesi gereken birçok soruna sebep olmakta hem de toplumsal olarak oluşabilecek risk ve avantajların yönetilmesi konusunda yeni mekanizmaların oluşmasına etki etmektedir. Küreselleşmenin hızını ve yoğunluğunu artırdığı günümüzde göç hareketlerinin bir ağ aracılığıyla ve sosyal sermayelerin desteğiyle gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulduğunda göçmenler, göç sonrası yaşamlarında karşılaşabilecekleri zorluklarla baş etme yöntemi olarak göçün olumsuz maliyetini azaltıcı ve ev sahibi topluma entegre olmayı kolaylaştırıcı faaliyet ve yapılar içine dâhil olmayı tercih etmektedir. Somalili göçmenlerin sosyal sermaye olarak kullandıkları dayanışma biçimlerinin ve dernekleşme faaliyetlerinin ele alındığı bu çalışmada Somalili göçmenlerin dayanışmalarında etkili olan değerler irdelenmiştir.

Göçmenlerin göç sonrası yaşamda dayanışma sağlamak amacıyla dernek, vakıf, topluluk vb. sivil toplum yapılanmaları içinde oldukları ve göç sürecine destek olmak için göçmen ağlarını kullandıkları bilinmektedir. Bununla ilgili literatürde gerek yurt dışındaki Türklerin (Adıgüzel, 2004; Akyel, 2019; Yaman, 2014) gerekse farklı kaynak ülkelerden Türkiye'ye gelen göçmenlerin sosyal sermaye olarak oluşturdukları sivil toplum yapılanmalarının ele alındığı birçok çalışma (Güleç, 2019; GAR, 2022; Stanojlović, 2023) bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının özellikle göçmenler için farklı bir toplumda yer edinmesinde ve sahip olduğu değerleri sürdürmesinde önemli bir katkısı bulunmaktadır ve bu durum, farklı çalışmalarla da desteklenmektedir. Literatürde genel olarak göç yönetiminde ve toplumsal gelişmişlikte sivil toplumun öneminin vurgulandığı çalışmalar (Aksel ve Boşnak, 2022; Çelik ve Yücel Batmaz, 2023; Karakaya, 2022) yer alsada yine de daha çok Suriye, Irak, Afganistan ve Balkan ülkeleri gibi ülkelerden gelmiş belirli bir göçmen grubun sivil toplum yapılanmaları ve bu yapıların toplumsal entegrasyona etkileri ele alınmaktadır (Akbulut, 2020; Arıcıoğlu ve Afkari, 2023; Çakar, 2008).

Bu çalışmanın esas konusunu ve çalışma grubunu oluşturan Somalili göçmenler üzerine yapılmış literatürdeki çalışmalar incelendiğinde ise diğer göçmen gruplara nazaran bu konudaki çalışmaların daha az sayıda olduğu gözlemlenmektedir. Farklı disiplinlerce incelenen Somalililer, farklı bakış açılarıncada ele alınmıştır. Bu kapsamda Somalililerin sağlık durumlarını ve belirli

sağlık problemleri üzerindeki bilgi ve tutumlarını konu edinen çalışmalarda Farah (2023), Akalın (2020), Aweis (2023) ve Ali (2022) öne çıkmaktadır. Ayrıca Somalililer, ekonomi ve siyaset disiplinlerince incelenmiş ve bu çalışmalarda (Alin ve Dil, 2022; Bulle, 2020; Uslu Ak, 2021) Somalililerin bankacılık işlemleri, girişimcilik deneyimleri ve ekonomik durumları gibi konular ele alınmıştır. Somalililerin entegrasyonunu ve ev sahibi toplumla ilişkilerini konu edinen çalışmalarda ise Atmaca (2020), Bakal Ali ve Özözen Kahraman (2021), İmre (2020), Hatipoğlu (2020) ve Gedik (2009) gibi araştırmacıların çalışmaları öne çıkmaktadır. Somalili göçmenlerin sivil toplum yapılanmalarına yönelik çalışmalar ise literatürde çok az sayıdadır ve bunlardan biri, Abdi Hared'in (2020) çalışmasıdır. Abdi Hared'in (2020) çalışmasında ise bu çalışmada olduğu gibi Türkiye'deki Somalili göçmenlerin sosyal sermayeleri ve sivil toplum örgütlenmelerinde etkili olan faktörlerden ziyade Somali'deki sivil toplum yapılanmasının toplumsal barış üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu bakımdan söz konusu bu çalışma, Somalililere yönelik yapılmış diğer çalışmalardan ayrılarak literatürdeki boşluğa önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Mevcut çalışmanın genel olarak sonuçlarına bakıldığında; Somalili erkek katılımcıların ev dışı yaşamda aktif rol oynamasının dernekleşme faaliyetlerine yönelmelerinde ve dernekleşmenin olumlu ve olumsuz yanlarının bilincinde olmalarında etkili olmuştur. Ancak kadınların günün genelini daha çok ev içinde geçirmesi, dernekleşme hakkında yeterli bilgi ve farkındalığa erişememelerine ve yeni topluma entegre olma ve diğer Somalili göçmenlerle iletişim ve etkileşimde bulunma ve dolayısıyla sosyal sermayelerini kullanma noktasında erkek katılımcıların gerisinde kalmalarına sebep olmuştur. Göçmen dernekleri göçmenlerin yeni topluma uyum sağlama sürecinde devlete alternatif bir yapıya bürünmesi, ait olunan etnik grubun ortak sesi olması ve farklı göçmen veya etnik grupların temasını sağlaması bakımından diğer sivil toplum kuruluşlarından farklılaşmaktadır (Odmalm, 2009, s. 157). Ancak çalışmadaki kadın katılımcılarda dernek üyeliğinin düşük düzeyde olması, Somalili kadın göçmenlerde göç sonrası yaşamı kolaylaştırma veya belli bir görüş etrafında birleşme ve harekete geçme konusunda yeterli bir çabanın ve bilincin olmadığını göstermektedir. Somalili erkek göçmenlerin ise tamamının Somali toplumu ile bağlantılı bir dernek içinde yer alması; yeni topluma entegre olma, var olan değerleri sürdürme ve göçün maliyetini azaltma noktasında çabaladıklarını göstermektedir.

Sosyal ağların ağ içindeki kişiler için olduğu kadar ağların çevresindeki kişiler için de önemi bulunmaktadır ve özellikle göçmen ve ev sahibi toplumun arasında bir etkileşim oluşturması bakımından ağlar, önemli entegrasyon araçlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Dernek, vakıf ve topluluk gibi sivil toplum örgütlenmeleri, göçmenlerin deneyimlerinden ve stratejilerinden yararlanarak göçün avantajlarından faydalanıp dezavantajlarının üstesinden gelmesinde etkili

bir sosyal sermayedir (Cederberg, 2012, s. 60; Putnam, 2007, ss. 137-138). Çalışmada göç sürecinde ve göç sonrası yaşamda herhangi bir sivil toplum kuruluşundan destek alma konusunda tüm katılımcılarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Somalili göçmenler, göç sürecinde -eğitim amacıyla öğrencilik döneminde Türkiye'ye göç etmiş Somalililerin aldığı ekonomik yardımlar hariç olmak üzere- derneklerden veya herhangi bir kurumdan yardım almadığını belirtmiştir. Daha çok Türkiye'ye yerleşme ve yeni toplumun yapısını öğrenme sürecinde kendisinden önce gelen Somalili öğrencilerden veya akraba/kabile gruplarından informel yardımlar almışlardır. Özellikle cemaat tipi dayanışma biçimi olarak mekanik dayanışma özelliği gösteren Somalililer, her ne kadar kendileri derneklerden resmi bir yardım almasalar da özellikle erkek katılımcılar kendilerinden sonra gelenlere ve/veya geleceklere destek olma konusunda oluşturdukları derneklerin aktif olması için dernekleşmeye önem vermeye başladıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca kişisel ilişkiler sosyal sermaye anlamında kurumsal bir yapı olan derneklerden daha fazla etkili olmuş ve göçte destek olma noktasında öne çıkmıştır. Toplumsal ağlar ve etkileşimler sosyal sermayenin alt yapısını oluşturmakta ve sosyal sermayenin yapısı ve miktarına bağlı olarak sonucu da olabilmektedir (Altan, 2007, s. 225). Bu kapsamda çalışmada da görüldüğü üzere katılımcılar, başlangıçta dernekleri sosyal sermaye olarak kullanmasalar bile göç sonrasında dernekleşmeye yönelmişlerdir.

Somalili göçmenlerin sosyal sermaye rezervlerini belirlemek ve aralarındaki sosyal dayanışmayı sağlayıcı mekanizmaları tespit etmek için yöneltilen sorularda katılımcılar, Somali toplum yapısında ve yönetiminde etkili olan kabile sisteminden bahsetmiş ve bağlı oldukları kabilelerin kendileri için bir nevi *sosyal sigorta* olduğunu vurgulamışlardır. Kabile/klan sistemi, Somali toplumunda ve siyasi ilişkilerde oldukça önemli ve toplumsal ilişkileri belirleme noktasında öne çıkan bir yapılanmadır. Katılımcıların ifadelerinde de yer aldığı üzere Somali'de toplumsallığın kaynağı, esas olarak aile ve akrabalık bağlarını da belirleyen ve çevreleyen klan/kabile sistemidir. Somali gibi cemaat yapısının ve mekanik dayanışmanın etkili olduğu toplumlarda toplumsal güven, ilişkiler ve dolayısıyla da sosyal sermaye, bu klan sistemi çerçevesinde oluşturulmuştur. Klan sistemi içinde paylaşılan ortak değerlerin ve hedeflenen ortak çıkarların sayısı ve niteliği, bu sistem içindeki kişilerin sosyal sermayelerinin niteliğini artırmakta ve bu sisteme olan bağlılığını ve güvenini pekiştirmektedir (Fukuyama, 1998, ss. 42, 44-45). Çalışmada kadın katılımcılar, kabile sistemini olumlu bir sosyal destek mekanizması olarak görmekteyken erkek katılımcılar, kabile sisteminin ayrıştırıcı yönleri olduğunu, özellikle dernekleşmenin liderlik ve yönetim süreçlerinde klan sisteminin öne çıkarılması ile Somalililer arasındaki dayanışmanın azaldığını ve bu durumun çatışmaya sebep olduğunu vurgulamışlardır. Bu sebeple Türkiye'de bu durumun nötrlenmesini ve kabileleri yerine Somalili kimliklerinin öne çıkmasını istemektedirler. Kadın katılımcıların içinde buldukları kabile sistemini bağlayıcı sosyal sermaye olarak görmeleri,

onların formel dayanışma biçimi olarak dernekleşme faaliyetlerini tercih etmemelerinde etkili bir unsurdur zira Putnam (2000, ss. 20-22, 101) kadınların resmi olmayan ağları kullanmakta daha başarılı olduğunu vurgulamaktadır. Erkek katılımcılar ise kabile kaynaklı bizlik duygusunu güç dağılımı noktasında bir ayrıştırıcı faktör olarak değerlendirmekte ve bunun dernekleşme faaliyetlerine engel olduğunu öne sürmektedir.

Ayrıca çalışmada göç sonrasında dernekleşme faaliyetlerinde olduğu gibi Somalililerle iletişim kurma ve ilişkilerini sürdürme konusunda da kadın katılımcıların erkeklere göre daha kapalı durumda olduğu görülmüştür. Diğer bir ifadeyle Somalili kadın göçmenler, akraba ve arkadaşlarıyla görüşme konusunda yüz yüze iletişimi azaltarak sosyal medya ve telefon aracılığıyla ilişkilerini sürdürmeye yönelmişler; dernek veya herhangi bir yapılanmanın aralarında dayanışma için gerekli olmadığını, birbirlerinin ihtiyacı olduklarını bildikleri durumlarda yardımlaşabildiklerini ve bunun için sosyal medyayı araç olarak kullandıklarını ifade etmişlerdir. Erkek katılımcılar da kadınlar gibi sosyal medya ve telefon aracılığıyla birbirleriyle iletişim halinde olduklarını ve genel olarak çalışmadıkları için vakitlerini daha çok Somalililerle bir arada olabilecekleri kafe ve işyerlerinde geçirdiklerini belirtmişlerdir. Bu durum, Somalililerin informal birliktelikler içinde olduğunu göstermektedir.

Her ne kadar kabilecilik kültürünün ayrıştırıcı yönü dernekleşmeyi olumsuz etkilese de derneklerin sorun çözme ve bilgilendirme noktasında pasif kalması, Somalili göçmenlerin dernek üyeliğine yönelmemesinde en etkili sebep olmuştur. Özellikle hemşeri derneklerinin göç sonrası yaşamı kolaylaştırıcı bilgileri aktarması ve göçmenler arası dayanışmayı sağlayıcı faaliyetlerde bulunması, dayanışma ağlarının kurumsallaşmasında ve sivil toplum düşüncesinin göçmenler arasında yaygınlaşmasında etkili olabilecektir. Sivil toplum kuruluşlarının üyelerine kimlik sağlama ve ortak hareket etme noktasında yol gösterici vasıflara sahip olması, göçmenler arasında sosyal sermaye üretimine katkı sağlarken aynı zamanda ev sahibi toplum hakkında yeterli ve doğru bilgi alma ve sorunlarına dair yetkili makamlara ulaşma noktasında sağlayacağı destekle de ev sahibi topluma entegre olmaya katkı sağlamaktadır (Aksel ve Boşnak, 2022).

Çalışmada elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, Somalili göçmenlerin Türkiye'ye göç sürecinde ve göç sonrası yaşamlarında göçmen derneklerinin entegrasyon süreçlerine aktif bir etkisinin olmadığı, dayanışma ağlarının daha çok informal olduğu ve Somalililerin hızlı iletişim ve dayanışma sağlamaları noktasında sosyal medyanın öne çıktığı görülmektedir. Sosyal sermayesi fazla olan toplumlarda toplumsal ve ekonomik kalkınma düzeyi bireylerin toplumsal farkındalıkları ve birlikte hareket etme güçleri daha fazla olabilmektedir (Fukuyama, 2000). Bu kapsamda bireylerin ve bu çalışma kapsamında Somalililerin toplumsal birliktelik ve dayanışma sürecinde

kabilecilik anlayışının ayrıştırıcı yönlerinden ziyade birleştirici gücüne odaklanarak organize olmalarının Türkiye'ye entegre olmalarına ve göç sonrası sorunlarını çözmelerine katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'de Somalili göçmenlerin sivil toplum örgütlenmelerine ve sosyal sermayelerine yönelik çalışmaların yetersizliği göz önüne alındığında bu alanda yapılacak çalışmalar daha kapsamlı olarak farklı yaş grupları üzerinde veya farklı değişkenler temelinde incelenebileceği gibi bir sosyal sermaye olarak kabilecilik anlayışının sivil toplum örgütlenmelerinde olduğu gibi Somalililer üzerinde başka ne tür etkileri olduğunu araştırmak da Somalili göçmenlerin sosyal sermaye üretimi hakkında detaylı bilgi elde edilmesine katkı sağlayacaktır. Bu yöndeki çalışmalar Somalililerin eğitim, sağlık, turizm vb. sebeplerle Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin devam edeceği dikkate alındığında, Somalililerin daha yakından tanınması ve entegrasyon süreçlerinin hızlandırılması noktasında ihtiyaç duyulacak politikaların hazırlanmasında yol gösterici olacaktır.

Kaynakça

- Abdi Hared, A. (2020). The Role of Civil Society in Peace Building in Somalia. *International Journal of Research in Humanities and Social Studies*, 7(6), 8-16. <https://ijrhss.org/papers/v7-i6/2.pdf>
- Adıgüzel, Y. (2004). *Kimliğin Korunmasında ve Üretilmesinde Türk Derneklerinin Rolü Almanya/Köln Örneği* (Basılmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Ager, A., Strang, A. ve Abebe B. (2005). Conceptualizing Community Development in War-Affected Populations: Illustrations from Tigray. *Community Development Journal*, 40(2), 158-68.
- Akalın, B. (2020). Türkiye'deki Somalili Gençlerin Gözünden Kadın Genital Mutilasyonu Bir İnsan Hakları İhlali Midir?. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(47), 183-197.
- Akbulut, A. (2020). Suriyelilerin Uyum Sürecinde Devlet Kurumları ve STK'ların Rolü. *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(5), 2301-2322.
- Aksel, D. ve Boşnak, B. (2022). Sivil Toplum ve Göç Çalışmalarında Köprüler Kurmak: Türkiye Örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Türkiye'nin Göç Siyaseti Özel Sayısı), 159-182.
- Akyel, O. (2019). *Fransa'da Yaşayan Türklerin Kurdukları Dernekler ve Fransız Yerel Yönetimiyle Olan İlişkileri: Corbeil-Essonnes Türk Kültür Derneği Örneği* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi. Kırıkkale.
- Ali, N. A. (2022). *Türkiye'ye Medikal Turizm Amacıyla Gelen Somalili Hastaların Memnuniyetlerinin Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Alin, L. D. ve Dil, E. (2022). Determinants of Somali Student's Entrepreneurial Intentions: The Case Study of University Students in Mogadishu. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 130-142.

- Altan, R. (2007). Sosyal Sermaye ve Kalkınma. *Türk İdare Dergisi*, 79(455), 223-229.
- Amin, S. (2003). Modern Kapitalist Dünya-Sistemi Kavramına Karşı Eski Dünya-Sistemleri Kavramı. A. Frank ve B. K. Gills (Ed.), *Dünya Sistemi Beş Yüzyıllık mı Beş Binyıllık mı?* (E. Soğancılar, Çev.) içinde (ss. 457-505). Ankara: İmge Kitabevi.
- Arıcioğlu, M. A. ve Afkari, R. (2023). *Türkiye'deki Afgan Göçmenlerin Girişimcilik Sürecinde Sosyal Sermayenin Etkisi: İstanbul ve Konya Örneği Üzerine Nitel Bir Araştırma*. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 17-44.
- Atmaca, F. (2020). *Cumhuriyet Dönemi'nden Günümüze Türkiye'ye Göçler ve Somalili Bireylerin Uyum Süreci Üzerine Bir İnceleme: Isparta Örneği* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.
- Aweis, S. A. (2023). *Türkiye'de Yaşayan 15-49 Yaş Arası Somalili Kadınların Aile Planlaması Yöntemlerini Kullanma ve Bu Yöntemlere İlişkin Plan ve Tutumları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi. Karabük.
- Bakal Ali, Z. ve Özözen Kahraman, S. (2021). Bir Zorunlu Göçten Diğerine Suriye'den Türkiye'ye Göç Eden Somaliler (2011-2013): Balıkesir Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(Dokuz Eylül Üniversitesi Uluslararası Konferansı, Göç: Önümüzdeki Yirmi Yıllık Projeksiyonu ve Ötesi" Özel Sayısı), 55-73.
- Bartram, D., Poros, M. V. ve Monforte, P. (2017). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar* (I. Ağabeyoğlu Tuncay, Çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- Besteman, C. (1993). Public History and Private Knowledge: On Disputed History in Southern Somalia. *Ethnohistory*, 40(4), 563-586.
- Borjas, J. G. (1989). Economic Theory and International Migration. *The International Migration Review*, 23(3), s.457-482.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* içinde (ss. 241-258). New York: Greenwood Press.
- Boyd, M. (1989). Family and Personal Networks in International Migration. *International Migration Review*, 23(3), 638.
- Bulle, F. A. (2020). *The Effect of Brand Name on Consumer Buying Behavior: Empirical Study on Somali Students in Istanbul* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Cederberg, M. (2012). Migrant Networks and Beyond: Exploring the Value of the Notion of Social Capital for Making Sense of Ethnic Inequalities. *Acta Sociologica*, 55(1), 59-72.
- Claridge, T. (2018). Functions of social capital - bonding, bridging, linking. *Social Capital Research*. 08.03.2024 tarihinde <https://www.socialcapitalresearch.com/wp-content/uploads/2018/11/Functions-of-Social-Capital.pdf> adresinden erişildi.
- Coleman, J. S. (1990). *Equality and Achievement in Education*. Boulder: Westview Press.

- Çakar, M. (2008). *Ankara'ya Yerleşen Kosova-Prizren Göçmenlerinin İçsel ve Dışsal Sosyal Sermaye Kullanımları: Örnek Olay Çalışması* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Çelik, F. ve Yücel Batmaz, N. (2023). Türkiye'de Göç Yönetiminde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(29), 218-230.
- Durkheim, E. (1984). *The Division of Labour in Society* (W. D. Halls, Çev.). London: The Macmillan Press.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar* (Azat Zana Gündoğan, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Faist, T. (2010). Diaspora and transnationalism: What kind of dance partners?. T. Faist ve R. Bauböck (Ed.), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods* içinde (9-34). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Farah, E. A. (2023). *Ankara'da Yaşayan Somali Uyruklu Yabancıların Covid-19'a Yönelik Bilgi ve Tutumlarının Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Frank, A. G. ve Gills, B. (2003). 5000 Yıllık Dünya Sistemi Disiplinler Arası Bir Giriş. A. Frank ve B. K. Gills (Ed.), *Dünya Sistemi Beş Yüzyüklük mü Beş Binyüklük mü?* (E. Soğancılar, Çev.) içinde (ss. 41-136). Ankara: İmge Kitabevi.
- Fukuyama, F. (1998). *Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Yarattılması* (Ahmet Buğdaycı, Çev.). İstanbul: Şefik Matbaası.
- Fukuyama, F. (2000). *Social Capital and Civil Society*. USA: IMF Working Paper, WP/00/74, Ss. 1-18.
- GAR (Göç Araştırmaları Derneği). (2022). *Suriye'den Göçün 10. Yılında Sivil Toplum: Aktörler, Süreçler ve Öngörüler*. Gar Rapor No:8. İstanbul: GAR.
- Gedik, M. (2009). *Somalili Mültecilerin Sosyo- Kültürel ve Dinî Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Konya Örneği)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Güleç, M. M. (2019). Balkan Göçmenlerinin Sivil Toplum Kuruluşlarına İlgisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(36), 59-78.
- Habermas, J. (2003). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hatipoğlu, B. (2020). *Taşrada Mülteci Kadın Olmak: Kütahya'daki Somalili Kadınlar*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- IHD (Integral Human Development). (2021). Country Profiles Somalia. <https://migrants-refugees.va/country-profile/somalia/> adresinden 11.10.2023 tarihinde erişildi.
- İmre, S. (2020). *Socio-cultural adaptation of Somali immigrants in Ankara and Istanbul*. İstanbul: Lider Sancak (TESAM).
- Karakaya, O. (2022). Türkiye'de Dernekleşme ve Toplumsal Gelişmişlik Göstergeleri Arasındaki İlişki. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 315-340.
- Karpat, H. K. (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler* (2.Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

- Lewis, I. M. (1999). *A Pastoral Democracy: A Study of Pastoralism and Politics Among the Northern Somali of the Horn of Africa*. Hamburg: LIT.
- Massey, S. D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (1993). Theories Of International Migration: A Review And Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
- MFA (2022). Somali'nin Siyasi Görünümü. <https://www.mfa.gov.tr/somali-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden 11.10.2023 tarihinde erişildi.
- Odmalm, P. (2009). Turkish Organizations in Europe: How National Context Provide Different Avenues for Participation. *Turkish Studies*, 10 (2), 149-163.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labour in Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portes, A. (1998). Social capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Newyork: Simon and Schuster.
- Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137-174.
- Sem (Switzerland: State Secretariat for Migration). (2017). *Focus Somalia: Clans und Minderheiten*. <https://www.refworld.org/docid/5a606d7e4.html> adresinden 27.11.2023 tarihinde erişildi.
- Sjaastad, L. A. (1962). The Costs and Returns of Human Migration. *Journal of Political Economy*, 70(5), 80-93. <http://www.jstor.org/stable/1829105>
- Ssereo, F. (2003). Clanpolitics, Clan-Democracy and Conflict Regulation in Africa: The Experience of Somalia. *The Global Review of Ethnopolitics*, 2(3-4), 25-40. <https://doi.org/10.1080/14718800308405142>
- Stanojlović, Z. (2023). *Göçmenlerin Sosyal İhtiyaçlarının Karşlanması ve Geliştirilmesi Sürecinde STK'ların Rolü: Sırbistan Örneği*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Stark, O. ve Bloom, D. E. (1985). The New Economics of Labor Migration. *The American Economic Review*, 75 (2), 173-178. Papers and Proceedings of the Ninety-Seventh Annual Meeting of the American Economic Association <http://www.jstor.org/stable/pdf/1805591.pdf>
- Tilly, C. (1990). Transplanted Networks., *Immigration Reconsidered: History, Sociology and Politics*, (V. Yans-McLaughlin, Ed.) içinde (ss. 79-95). New York: Oxford University Press.
- Tocqueville, A. (1962). *Amerikan Demokrasisi*. (T. Timur, Çev.). İstanbul: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Todaro, M. P. (1969). A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *American Economic Review*, 59, 138-148.

- Uslu Ak, B. (2021). *Türkiye'de Farklı Koruma Statüsündeki Göçmenlerin İstihdam Deneyimleri*. Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. USA: Duke University Press.
- Webersik, C., Hansen, S. J. ve Egal, A. (2018). *Somalia: A Political Economy Analysis*. Report Commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs. Norwegian Institute of International Affairs.
- Woolcock, M. (1998). Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and Policy Framework'. *Theory and Society*, 27(2), 151-208.
- Woolcock, M. (2001). Microenterprise and Social Capital: A Framework for Theory, Research, and Policy. *The Journal of Socio-Economics*, 30, 193-98.
- YADA (Yaşama Dair Vakıf). (2015). *Türkiye 'de Sivil Toplumun Gelişimi ve Sivil Toplum Kamu İşbirliğinin Güçlendirilmesi Projesi, Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları*. Ankara: Odak Matbaacılık.
- Yaman, G. (2014). Göçmen İlişkiler Ağının Ulusötesi Göçe Etkisi Belçika'daki Emirdağlılar Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 281-299.